

№ 6 (311)
Люты 2010 года

Краязнаўчая газета

Выдаецца з красавіка 2003 года

www.bfk.by

У нумары:

- **Фотафакт: погляд амерыканкі на Палессе пачатку XX стагоддзя** – стар. 3 і 6
- **Экскурсія: горад Рагнеды і Ізяслава** – стар. 4
- **Род: Іван Хруцкі і ягоныя сваякі** – стар. 5

А дарогі вядуць па Беларусі

Фота Міколы ПІВАВАРА

Радзіма – Беларусь. Яна глядзіць на нас з верай і надзеяй. Надзеяй на тое, што да роднай зямлі, яе славу таі гісторыі мы вернемся з любоўю і пашанай. І зразумеем: на свеце ёсць землі з больш урадлівымі глебамі, больш спрыяльным кліматам, больш багатыя на прыродныя выкапні, з больш слаўнай гісторыяй. Але зямля, якой ты абавязаны сваім нараджэннем, на якой магілы тваіх продкаў – адна. І зрабіць яе квітнеючай, прывабнай, заможнай ніхто акрамя нас не зможа.

Запытайце ў людзей, якія па нейкіх абставінах пакінулі Беларусь і цяпер жывуць у розных краінах: «Што найчасцей успамінаецца?» Упэўнены, большасць адкажа: «Тое, што ўразіла ў маленстве». Вось чаму так важна, каб уражанні аб Радзіме, атрыманыя тады, былі разнастайнымі і запамінальнымі.

І ў гэтай справе важнае месца павінна належаць школе. На жаль, патрыятычнае выхаванне ў нацыянальнай сістэме адукацыі нашай краіны разумеюць амаль выключна як ваенна-патрыятычнае або героіка-патрыятычнае. Аб гэтым сведчыць звычайнае знаёмства з пералікам літаратуры, які мы знаходзім у Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі.

Безумоўна, ваенна-патрыятычнае і героіка-патрыятычнае выхаванне займаюць значную частку ў патрыятычным. На гэтым разуменні патрыятычнага выхавання пабудаваны шматлікія даследаванні, напісаныя шмат якія кніжкі. Але застаюцца паняцці, звязаныя з гісторыяй, мовай, прыродай, сям'ёй, родным кутком. Усё гэта таксама можа і павінна выкарыстоўвацца ў пат-

рыятычным выхаванні. Гэты бок патрыятычнага выхавання найчасцей абыходзяць і школьная літаратура, і падручнікі, і перыядычныя выданні. У чым сутнаць нацыянальнага выхавання? Слушныя думкі на гэты конт у свой час выказаў нямецкі педагог А. Дыстэрверг у адносінах да сваёй краіны. На мой погляд, яны актуальныя і для Беларусі. Таму крыху зменім выказванне А. Дыстэрверга і выкладзем яго ў наступным выглядзе.

Думкі аб беларускай нацыянальнай ідэі, беларускім адзінстве і моцы, любоў да Радзімы і патрыятызм ператворацца ў пустую балбатню, безгрунтоўную ілюзію і гарэзлівую мару, калі нацыя, яе моладзь не будзе азнаёмлена глыбей і бліжэй, чым да сённяшняй пары, з беларускай дзяржавай і яе людзьмі, з беларускай гісторыяй, з беларускай культурай, яе веліччу і памылкамі ды зманамі, з беларускім законам, беларускім правам і беларускай канстытуцыяй, з беларускай мовай і літаратурай.

Але патрыятычнае выхаванне – не толькі справа дзяржавы, установаў адукацыі. Вялікую ролю павінна адыгрываць і сям'я. Стаўленне бацькоў да святыняў і гісторыі сваёй краіны, безумоўна, праяўляюцца ў дзеях. На справе бывае так, што часта мы лепш ве-

даем гісторыю іншых краінаў, земляў, а вось аб сваіх родных мясцінах маем уяўленні не зусім дакладныя. Або і наогул не ведаем. Сёння, калі многія сем'і падарожнічаюць па краіне на сваіх аўтамабілях, такую дзейнасць можна выкарыстаць для патрыятычнага выхавання.

У энцыклапедычных слоўніках слова «патрыятызм» падаецца як вытворнае ад грэчаскага слова «patriotes» – суайчыннік або «patris» – Радзіма і вызначаецца як «любоў да радзімы, прыхільнасць да месца свайго нараджэння, месца жыхарства або любоў да радзімы, прыхільнасць да роднай зямлі, мовы, культуры, традыцый».

Аднойчы, пад час паездкі са школьнікамі ў Германію, я быў сведкам такога выпадку. Непадалёк ад дома нямецкага фермера, у сям'і якога я жыў, стаяла кірха XVI стагоддзя. Трэба было бачыць, з якой пашанай і адказнасцю адчынялі старыя дзверы бажніцы дзеці нямецкага фермера. З жалем падумалася: чаму ў нас няма такога стаўлення да сваіх святыняў, чаму мы гэтаму не навучаныя і хто гэтаму павінен вучыць.

У нас няма такіх святыняў, на якіх магло б будавацца патрыятычнае выхаванне? Ёсць. Гэта і Мірскі замак, і Каложа ў Гродне, і Ефрасінінская царква ў Полац-

ку... Пералік можна прадоўжыць. А колькі такіх аб'ектаў у адным Мінску? На жаль, яны належным чынам не выкарыстоўваюцца ні ўстановамі адукацыі, ні сем'ямі.

Тыя арганізацыі (камерцыйныя), перш за ўсё турыстычныя, якія працуюць у гэтым накірунку, павінны атрымаць ад дзяржавы нейкія прэферэнцыі, каб гэта патрэбная дзейнасць заахвочвалася.

Ёсць прыклады, калі заможныя людзі ў іншых краінах дапамагаюць школам, гаспадаркам, прадпрыемствам. І аб гэтых прыкладах павінны ведаць у Беларусі. У гэтай справе важнае месца павінна адводзіцца сродкам масавай інфармацыі. А колькі нашых землякоў працавалі на славу іншых краінаў? Сімяон Полацкі, Міхал Клеафас Агінскі, Тадэвуш Касцюшка, Ігнат Дамейка, Ота Шмідт, Павел Сухі... Што ведаем мы пра іх? На жаль, навуковыя даследаванні на гэтую тэму не часта даходзяць да масавага чытача, да шырокага кола грамадзянаў.

Уважлівае стаўленне да Бацькаўшчыны, прывіццё любові да яе дзецяў – праца не аднаго года.

Анатоль АНДРУШКЕВІЧ,
г. Мінск

Беларусь без мяне пражыве,

а вось я без яе – не змагу

У свой час падзей стала ся кніга Алеся Адамовіча, Янкі Брыля, Уладзіміра Калесніка «Я з вогненнай вёскі...» Напісаная (ці хутчэй – запісаная з вуснаў удзельнікаў і сведкаў трагедыі кшталту Хатынскай) праз тры дзесяцігоддзі пасля жаклівых гадоў акупацыі, яна абудзіла боль, які ў грамадстве пачаў прытупляцца...

Некалькі гадоў таму газета «Звязда» правяла на сваіх старонках акцыю «Нашчадкі вогненнага вёска». Журналістка Тацяна Падаяк звярнулася да чытачоў, жыхароў краіны з просьбай распавесці пра спалення вёскі, падказаць, як склаліся лёсы тых, хто выраставаў са страшэннага пекла. Былы рэдактар газеты «Звязда» (а потым адказны сакратар камісіі «Вяртанне» Беларускага фонду культуры. – КГ.) Аркадзь Апанасавіч Тоўсіцкі так адгукнуўся на гэтую ідэю: «Прачытай пра акцыю – і надзвычай усхваляваўся: як гэта дарэчы! Тых, хто выраставаў з някельнага варажага агню, не так многа і засталося. Але ж ёсць сведкі! Тым больш, як адзначае газета, у апошні час даследавання і прааналізаваныя многія новыя дакументы, якія сведчаць

аб тым, які жаклівы лёс падрыхтавалі фашысты беларускаму народу. Трэба, каб моладзь ведала пра ўсё гэта. Ніколі нельга забыць такое гора... І няхай жа гэта будзе дакорам тым, каму вельмі карціць перапісаць гісторыю Вялікай Айчыннай вайны, прынізіць веліч народнай барацьбы, народнай Перамогі.

Вельмі хацелася б, каб «Звязда» запрасіла выступіць на сваіх старонках шануюнага народнага пісьменніка Беларусі Янку Брыля, аднаго з аўтараў кнігі-рэквіема «Я з вогненнай вёскі...» Напэўна, ён усё жыццё памятае і чуе галасы людзей, якія перанеслі гэтую жудасную трагедыю... Удзячная гісторыя не забудзе і старанні «звядоўцаў», якія імкнуцца зацвердзіць праўду вайны».

Калі Тацяна Падаяк звярнулася да Янкі Брыля, то газетную акцыю ён ухваліў. А яшчэ дадаў: «Надзвычай цяжка вяртацца да гэтай тэмы. Потым вы і самі зразумеце, пра што кажу...»

Праўда гісторыі без купюр

Адна за другой у «Звяздзе» пачалі з'яўляцца публікацыі пад агульнай рубрыкай «Нашчадкі вогненнага вёска». Чытач адкрыў для сябе трагедыю вёска Боркі Вілейскага («Нас палілі на Радаўніцу...»), Круглае Ельскага («У адзін дзень немцы спалілі разам з людзьмі дзве вёскі...»), Боркі Кіраўскага («Ад браціка застаўся толькі попел...»), Янушкавічы Валожынскага («Мае сяброўкі-аднагодкі загінулі, як растаптанная кветачка...»), Прудкі Лагойскага («Адно немцы забівалі людзей па хатах, а другія ішлі ды палілі...») раёнаў і многіх іншых паселішчаў краіны і іх жыхароў.

З'явіліся ў газеце і публікацыі, якія ўносілі новыя адмеціны ў гісторыю гітлераўскай акупацыі Беларусі. Тацяна Падаяк, збіраючы матэрыялы пра зверствы нямецка-фашысцкіх захопнікаў, акрэсліла перад сабою і наступную мэту: «Праўдзе вайны няма і не можа быць альтэрнатывы. Падмена паняццяў недапуш-

чальная і небяспечная, як для гісторыі – праўды жыцця народа, так і для сучаснасці і будучыні грамадства, яго маральнай сталасці. Звышжорсткі перагляд гісторыі XX стагоддзя не пахісне жыццё Памяці і Праўду вайны».

«Звяздоўскі» творчы праект выклікаў надзвычай шырокаму чытацкаму ўвагу, нагадаў, што грамадская ініцыятыва – адна з формаў газетнай дзейнасці. Журналістка Тацяна Падаяк была адзначаная спецыяльнай прэміяй Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь. А выдавецтва «Літаратура і Мастацтва» выдала яе кнігу «Нашчадкі вогненнага вёска». І ў гэтай праце – не толькі падсумоўванне, але і рух наперад, зварот да ўсіх нашчадкаў захаваць, а то і ўзнавіць і боль, і маштабы трагедыі народа Беларусі. Дзеля адной мэты – каб не паўтарылася новых жаклівых войнаў, каб не было ў людзей ніякіх памкненняў да знішчэння чужых жыццяў.

Шчырыя, балючыя споведзі людзей, якія спрычыніліся да трагедыі родных вёсак, дапоўненыя каментарыямі старшыні ваеннага трыбунала Віктара Глазкова, які вёў судовы працэс над адным з катаў Хатыні – Васюрам. Змешчаныя ў кнізе і спісы населеных пунктаў, знішчаных разам з жыхарамі і не адноўленых пасля Вялікай Айчыннай вайны. І яшчэ – тых вёсак, дзе была спаленая частка жыхароў, але паселішчы ўсё адно не аднавілі. Пад адной вокладкай з шчырамі, напоўненымі сардэчнымі пакутамі публіцыстыкай – і эмацыянальнымі вершы чатырох паэтаў: Пётруся Броўкі («Мёртвая вёска»), Уладзіміра Карызыны («Дальва»), Анатоля Вярцінскага («Вечны сон, вечны звон»), народнага паэта Таджыкістана Саідалі Мамура ў перакладзе Міколы Аўрамчыка («Званы Хатыні»).

Кніга «Нашчадкі вогненнага вёска» успрымаецца як кніга болю і пакутаў. Сведчанні з мінулага часу – добрая ілюстрацыя да фактаў і лічбаў, да расповеду пра падзеі «вуснамі» падручнікаў і даведнікаў.

Кастусь ЛЕШНИЦА

На месцы спаленай вёскі Шунеўка Докшыцкага раёна

Фота Алы НЕВЯРОВІЧ

На тым тыдні...

Выстаўка «За нашу і вашу волю», прысвечаная 172-м угодкам Кастуса Каліноўскага і вызваленчаму паўстанню 1863–1864 гадоў, адкрылася 1 лютага ў Мінску ў сядзібе Таварыства беларускай мовы імя Францыска Скарыны. Дарэчы, пачынальнікамі гэтай тэмы сталі М. Андрыёлі, К. Альхімовіч, Г. Дмахоўскі – удзельнікі самога паўстання. У мастацтве канца XX стагоддзя да асобы Каліноўскага і тэмы паўстання звярталіся мастакі З. Азгур, А. Кашкурэвіч, В. Шматаў, С. Герус, Л. Шчамалёў, Ул. Крукоўскі, Л. Гумілеўскі, Я. Кулік, А. Марачкін, М. Купава ды іншыя. А сёлета ў выстаўцы бяруць удзел мастакі В. Маркавец, А. Цыркуноў, М. Купава, Ул. Сулкоўскі, Алесь Мара, М. Назарчук ды іншыя творцы.

У Віцебску праходзіць другі тур конкурсу на стварэнне помніка святой роўнаапостальнай княгіні Вользе, які арганізавалі Віцебскі гарвыканкам і Віцебская епархія Беларускай праваслаўнай царквы. Пра першы этап, які адбыўся ў кастрычніку 2009 года, нашая газета паведамляла чытачам. Але прафесійнае журы не змагло адабраць з прапанаваных праектаў годнага, і конкурс было вырашана працягнуць. 3 лютага ў Музычнай гасцінай адкрылася выстаўка, дзе дэманструюцца і новыя праекты. Наведнікі могуць прыняць удзел у грамадскім абмеркаванні праектаў.

Адзін скульптар паказаў княгіню ў асяроддзі будаўнікоў, у іншай працы яна адлюстраваная як зямная жанчына, з букетам у руках. Аўтар яшчэ адной кампазіцыі паказаў Вольгу з унукам – будучым хрысціцелем Русі князем Уладзімірам. Звяртае на сябе ўвагу эскіз помніка, што нагадвае крыж, на якім княгіня стаіць на ладзі і трымае ў руках голуба – знак міру і дому, а на пастаменце паказаныя сцэны палявання і закладкі першых будынкаў горада, у арнамент уплеценныя элементы язычніцкай і раннехрысціянскай сімволікі.

Мяркуецца, што журы назаве найлепшы праект у сярэдзіне лютага, у

якім будзе ўлічана меркаванне гардажанаў.

3 лютага ў Дзяржаўным літаратурным музеі Янкі Купалы прайшла юбілейная вечарына «3 імя Купалы – у сэрцы» лаўрэата літаратурнай прэміі імя Янкі Купалы, заслужанага работніка культуры Беларусі Міколы Аўрамчыка. У гэты вечар юбіляра віншавалі лаўрэаты Дзяржаўнай прэміі Рэспублікі Беларусь імя Янкі Купалы: Я. Сіпакоў, М. Мятліцкі; скульптар, заслужаны дзеяч мастацтваў Беларусі, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі СССР, член Саюза мастакоў І. Місько, прафесар філагалогіі В. Рагойша, дырэктар Дзяржаўнага музея-архіва літаратуры і мастацтва Г. Запартыка, пісьменнікі С. Панізьнік, В. Коўтун, А. Бутэвіч, В. Шніп, ды іншыя.

Ва ўрочышчы Мерачоўшчына непадальк ад Косава (Івацэвіцкі раён) у сядзібе-музеі 4 лютага прайшлі ўрачыстасці з нагоды 264-х угодкаў нараджэння Андрэя Тадэвуша Банавентуры Касцюшкі – выдатнага сына нашай зямлі, нацыянальнага героя некалькіх дзяржаваў. Традыцыйна ў іх бяруць удзел жыхары Брэстчыны, прадстаўнікі ўладаў і грамадскіх арганізацый, музыкі і літаратары, а таксама – супрацоўнікі амбасадаў краінаў, дзе шануецца памяць аб нашым суайчынніку.

5 лютага ў Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі адкрылася кніжна-ілюстрацыйная выстаўка «Майстар нацюрморту, партрэта і пейзажа», прысвечаная 200-годдзю з дня нараджэння мастака Івана Хруцкага. Дэманструецца каля 100 дакументаў – альбомы, кнігі, артыкулы, паштоўкі і рэпрадукцыі працаў знакамітага мастака. Экспазіцыя працуе да 1 сакавіка.

Выстаўка «Зачараваны сцэнай», прысвечаная 80-годдзю народнага артыста Беларусі, лаўрэата Дзяржаўнай прэміі Рэспублікі Беларусь (1998) Расціслава Янкоўскага, адкрылася 5 лютага ў Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі. У экспазіцыі выстаўлена каля 100 дакументаў, прысвечаных творчай дзейнасці акцёра – альбомы, кнігі, артыкулы і фотаздымкі.

Ф.СП-1

Міністэрства сувязі Рэспублікі Беларусь

АБАНЕМЕНТ на газету 63320

(індэкс выдання)

Краязнаўчая газета

Колькасць комплектаў

на 200 год па месяцах

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----

Куды _____ (паштовы індэкс) _____ (адрас)

Каму _____ (прозвішча, ініцыялы)

ДАСТАВАЧНАЯ

КАРТКА

63320

(індэкс выдання)

на газету

Кашт	падпіскі _____ руб.	Колькасць комплектаў
	пераад-расоўкі _____ руб.	

на 200 год па месяцах

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----

Куды _____ (паштовы індэкс) _____ (адрас)

Каму _____ (прозвішча, ініцыялы)

Падпіска на «Краязнаўчую газету» – з любога месяца

Індывідуальная падпіска

Індэкс 63320

1 месяц 4 500 руб.
3 месяцы 13 650 руб.
6 месяцаў 27 300 руб.

Ведамасная падпіска

Індэкс 633202

1 месяц 4 725 руб.
3 месяцы 14 175 руб.
6 месяцаў 28 350 руб.

Палессе вачыма адважнай амерыканкі

Найперш – пра кнігу. Яна прывабіла маю ўвагу, калі недзе ў сярэдзіне 1990-х гадоў ішоў спякотным летам па адной з нешырокіх вуліцаў Кракава. Па звычцы спыніўся перад вітрынамі кнігарні. Вока адразу вылучыла кнігу вялікага фармату з буйным надпісам чорнымі літарамі: «Kresy». Слова гэтае я не любіў тады і не далюбліваю цяпер: мне здаецца, што яно нясе ў сабе адмоўнае стаўленне ў дачыненні да Беларусі і Украіны, мае блізкі сэнс з паняццем «Канец». Але са здымка на мяне ўсмешліва і адкрыта глядзела вяскова жанчына, яўна беларуска. За руку яна трымала цікаўнага хлопчыка. Унутраны голас падказаў: купі кнігу (хаця цана кусалася). Такім чынам я набыў альбом фатаграфій Луі Арнер Бойд «Крэсы: Фатаграфіі з 1934 года», выданы ў Кракаве ў 1991 годзе. Купіўшы і пагартушы яго, неяк больш спакойна пачаў ставіцца да назвы: «Крэсы» можна перакласці і як «Украіны». А Заходняя Палессе сапраўды з'яўлялася занядабанай, цяжкапраходнай украінай для міжваеннай польскай II Рэчы Паспалітай...

Louise Arner Boyd

KRESY

znak

Пра поўнае прыгодаў жыццё і навукова-культурную дзейнасць аўтара кнігі я даведаўся з «Уступу», напісанага Сьюээн Гібсон Мікош. Луі Арнер Бойд нарадзілася ў 1887 годзе ў Каліфорніі ў заможнай сям'і ўладальніка некалькіх шахтаў, жыла ў вялікай сядзібе Мэпл Лаун, збудаванай прадзедам у прыгарадзе Сан-Францыска. Вучылася спачатку дома, а потым у эксклюзіўных прыватных вучэльнях. Рана навучылася ездзіць конна і страляць. Асабліва захапілася геаграфіяй Арктыкі.

Аднак жыццё будучай вучонай не было бясмарным. Спачатку памерлі яе абодва браты, потым – бацькі. І дзяўчына засталася ў Мэпл Лаун зусім адна. Пачала ўмела кіраваць інве-

стыцыйнай кампаніяй, атрыманай у спадчыну ад бацькі. У аранжарэях вырошчвала рэдкія гатункі камелій. Ператварыла сваю сядзібу ў асяродак інтэлектуальнага жыцця ўсяго горада. Стала вядомай як самахварная мецэнатка, сябар праўлення некалькіх дабрачынных і культурных арганізацый.

Усё ж у Сан-Францыска жанчыне было цесна і сумна. Яе вабілі падарожжы ў далёкія прасторы. У 1920–1925 гадах яна наведвала некалькі еўрапейскіх краінаў. У 1924 годзе турысткаю пабывала на Шпіцбергене. Далёкая поўнач захапіла падарожніцу, і яна яшчэ сем разоў адведвала Поўнач: палявала на мядзведзяў і цюленяў, збірала расліны, фатаграфавала паллярныя мясціны. У 1927 го-

дзе, даведаўшыся пра няшчасце, якое спасцігла слаўнага вандроўніка Руаля Амундсена, аддала свой карабель у распараджэнне нарвежскага ўрада і сама далучылася да пошукаў. На працягу трох месяцаў яе карабель праплыў каля дзесяці тысяч міляў, у тым ліку сярод дрэйфуючых ільдоў. Але Амундсена так і не знайшлі. Адзіным вынікам экспедыцыі былі знятыя Бойд дакументальны фільм у шэсць тысяч метраў і некалькі тысячаў фатаграфій. Выказваючы ўдзячнасць, нарвежскі ўрад узнагародзіў амерыканку ордэнам Святога Олафа I класа, і гэта быў першы выпадак узнагароджання гэтай адзнакай чужаземкі.

(Заканчэнне на стар. 6)

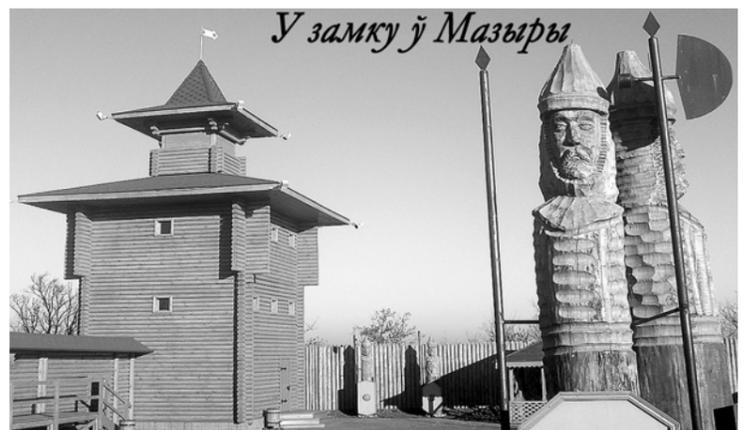
У падтрымку ініцыятывы ТБМ

24 студзеня 2010 года Грамадскае аб'яднанне «Таварыства беларускай мовы» правяло навукова-практычную канферэнцыю на тэму «Сучасны стан беларускай мовы і дзейнасць грамадскіх аб'яднанняў па яго паляпшэнні». Па выніках канферэнцыі яе ўдзельнікі прынялі рэзалюцыю. У прыватнасці, у ёй падкрэсліваецца, што ў краіне адсутнічае сістэма бесперапыннай адукацыі на беларускай мове, адбываецца далейшае скарачэнне колькасці навучальных устаноў, групаў, класаў на беларускай мове. Паведамляецца, што сённяшняе колькасць навучэнцаў, якія атрымліваюць базавую і сярэдняю адукацыю на беларускай мове, складае толькі 18 працэнтаў і, такім чынам, яна апусцілася ніжэй 20-працэнтнай мяжы выжывальнасці мовы, вызначанай ЮНЕСКА. У краіне няма ніводнага тэлевізійнага канала на дзяржаўнай беларускай мове, абсалютная большасць дзяржаўных устаноў краіны не мае афіцыйных інтэрнэт-старонак на беларускай мове.

Прычыну такога небяспечнага становішча ўдзельнікі канферэнцыі бачаць у адсутнасці заканадаўчых гарантыяў правоў беларускамоўных грамадзянаў, а таксама, у шэрагу выпадкаў, адкрыта негатыўнага стаўлення да беларускай мовы некаторых прадстаўнікоў уладных структураў. Сярод шматлікіх прапановаў, выказаных у адрас Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь, Палаты Прадстаўнікоў Нацыянальнага Сходу Рэспублікі Беларусь, Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, ёсць і зварот да грамадскіх арганізацый, якія маюць статутнымі мэтамі клопат пра беларускую мову і культурныя каштоўнасці. У прыватнасці, мяркуецца стварыць грамадскую раду зберажэння і абароны беларускай мовы, перад усім дзеля распрацоўкі прапановаў заканадаўчага характару ў гэтай галіне.

Грамадскае аб'яднанне «Беларускі фонд культуры» шчыра падтрымлівае ініцыятыву сяброў Таварыства беларускай мовы ў такой выкаароднай справе і гатовы прыняць удзел у падрыхтоўцы прапановаў, каб дапамагчы дзяржаве выправіць катастрофічнае становішча, у якім апынулася беларуская мова ў пачатку XXI стагоддзя.

Уладзімір ГЛЕП,
старшыня ГА «Беларускі фонд культуры»

Яшчэ адзін філамат

Праглядаючы матэрыялы следчай камісіі па справах аб тайных таварыствах, што захоўваюцца ў Цэнтральным гістарычным архіве Літвы, я натрапіў на ведамасць «О взыскании судебных издержек с членов тайных обществ филолетов и филоматов», якую склаў 30 жніўня 1827 года. У ёй гаворыцца, што такія выдаткі паступілі ўжо ў казначэйствы: па Гродзенскай губерні ад Ігната Дамейкі, Яна Чачота і Адама Міцкевіча; па Мінскай губерні ад Фамы Зана і Фамы Масальскага. Калі пра першых чатырох нашых суайчыннікаў мне было вядома шмат, то пра Фаму Масальскага я зусім нічога не ведаў.

Я прагартуў усе беларускія і часткова польскія даведнікі і энцыклапедыі, у якіх адшукаў адразу некалькі нашых землякоў Масальскіх. Гэта Ігнацій Якуб (1729–1794) – вядомы рэлігійны і дзяржаўны дзеяч Рэчы Паспалітай, Эдвард Тамаш (1799–1879) – пісьменнік і публіцыст, а таксама яго брат Юзаф Ануфрыевіч (1800–1840) – таксама пісьменнік і актыўны ўдзельнік вызваленчага руху ў Беларусі. Але Фаму Масальскага не знайшоў. Праўда, у біяграфічным даведніку «Русские писатели» мне сустрэўся Канстанцін Пятровіч Масальскі – папулярны пісьменнік сярэдзіны XIX стагоддзя. Аднак ён нарадзіўся ў Яраслаўлі і да нашай краіны не меў ніякіх адносін.

Расчараваўшыся ў беспаспяховай пошуках, я вырашыў ад іх адмовіцца.

Але аднойчы мне спатрэбіліся разважанні вялікага рускага крытыка В.Р. Бялінскага пра так званую «натуральную школу», пра якую ён пісаў у артыкуле «Взгляд на русскую литературу 1847 года», што змяшчаўся ў першым нумары часопіса «Современник» за 1848 год. Каб наоў не перачытваць артыкул, я вырашыў прабегчыся па з'яўках да яго і натрапіў: «Роман Фомы Масальскага. Ч. I–V. СПб, 1832–1833». Адшукваю старонку артыкула, дзе В. Бялінскі піша: «Плох, например, был забытый теперь роман "Пан Подстоліч", вышедший назад тому лет десять и написанный с похвальной целию – представить картину состояния белорусских крестьян; но всё же он не был совсем бесполезен, и хоть с страшною скукою, но прочли же его иные. Конечно, автор лучше достиг бы своей благородной цели, если бы содержание своего романа изложил в форме записок или заметок наблюдателя, не пускаясь в поэзию; но если бы он взялся написать роман чисто поэтический, он ещё меньше достиг бы своей цели».

У біяграфічных паказальніках я знайшоў, што раман Фамы Масальскага быў першым і адзіным вялікім яго творам. Выйшаў ён адначасова ў Вільні на польскай мове і ў Пецярбургу – на рус-

кай, у перакладзе Р. Гаяўскага. У ім Ф. Масальскі закрануў актуальныя праблемы эканамічнага і палітычнага жыцця беларускага народа, даў некалькі каштоўных парадаў па рацыянальным вядзенні гаспадаркі і эфектыўным кіраванні ёю. Калі ў першых трох частках аўтар раскрыў працэс распаду «паншчыны» ў Беларусі, паказаў цяжкае сацыяльнае становішча сялянства, абнішчэнне маёнткаў шляхты, заняпад рамяства і гандлю ў гарадах, то ў дзвюх апошніх намалюваў вобраз ідэальнага пана-гаспадара, паказаў узор рацыянальнай арганізацыі працы і жыцця ў маёнтку Падстоліч.

Не ведаю, чаму да мяне прыйшла думка: а калі ў Фамы Масальскага было іншае імя? Меў жа другое імя Фадзей Булгарын – Тадэвуш. Магчыма, гэта такі ж выпадак?

Пачынаю наоў прачытваць больш уважліва імяны Масальскіх. І не падманула мяне прадчуванне. Фамой Масальскім аказаўся Эдвард Тамаш Масальскі, які нарадзіўся ў вёсцы Рудоўка каля Нясвіжа ў сям'і былога маёра войска Рэчы Паспалітай і пісара земскага суда Ануфрыя Масальскага. Атрымаўшы першапачатковую адукацыю дома, вучыўся ў езуіцкім калегіуме ў Магілёве, а затым у Полацкай акадэміі. Пасля

яе ліквідавання ў 1820 годзе паступіў у Віленскі ўніверсітэт на аддзяленне маральных і палітычных навук. Там жа ён дэбютаваў у «Віленском еженедельнике» з сваімі вершамі. Ва ўніверсітэце Фама Масальскі стаў сябрам тайнага студэнцкага таварыства філаматаў, асноўнымі задачамі якога былі: глыбокае авалодванне асновамі навук, распаўсюджванне ведаў сярод насельніцтва, развіццё высокай маралі і нацыянальнай самасвядомасці грамадзянаў, патрабаванне сацыяльных зменаў і адраджэння грамадства.

Разам з іншымі сябрамі таварыства яго арыштавалі ў 1823 годзе і аддалі пад суд. Пасля вымушанага перапынку ў вучобе ён атрымаў ступень магістра філасофіі і права. З 1832 года Ф. Масальскі жыў у Пецярбургу, дзе служыў у Міністэрстве фінансаў, займаўся рэдактурай сатырычнага часопіса «Баламут». Затым служыў кіраўніком маёнткаў князёў Любамірскіх на Валыні, а з 1853 года працаваў у Галоўнай бібліятэцы Варшавы.

Акрамя «Пана Подстоліча» Фама Масальскі з'яўляецца аўтарам працаў «Пра славянскія скарбы» (1853); «Обычай пинчуков и белорусов» (ненадрукаваная); «Грамматика польского языка» (1858); артыкулаў па эканоміцы сельскай гаспадаркі, а таксама ўспамінаў пра сваё жыццё ў Беларусі.

Вячаслаў АФАНАСЬЕЎ,
г. Мінск

Спаса-Праабражэнская царква

Пасля смерці Рагнеды і Ізяслава жыццё на «Замэчку» працягвалася нядоўга. Ужо ў XI стагоддзі людзі пакінулі яго і заклалі новую крэпасць, а разам з ёй, па традыцыі, і царкву.

У 1416 годзе ў Заслаўі былі тры праваслаўныя храмы. Адзін з іх – Спаса-Праабражэнскі, дакладная дата яго ўзнікнення невядомая. Але, згодна з больш познімі дакументамі, у канцы XVI стагоддзя ён існаваў. Сён-

няшні храм быў пабудаваны як кальвінскі збор (доўгі час ён быў касцёлам Св. Архангела Міхаіла), а ў 1840-х гадах будынак быў перароблены на праваслаўную царкву.

Трагічны лёс гэтага храма. За сваю доўгую гісторыю ён не раз прыходзіў у заняпад: быў спустошаны, разрабаваны, закрыты і зноў адкрыты ўладамі. Ён быў разбураны і адбудаваны нанова, ён быў спалены і адроджаны з попелу...

Горад Рагнеды і Ізяслава

Калі пачынала працаваць над праектам «Заслаўе – горад будучыні», я думала, што будзе не цяжка знайсці патрэбны гістарычны матэрыял, бо горад дастаткова вядомы. Але я памылілася. Нягледзячы на вядомасць, сістэматызаванай інфармацыі па гісторыі горада вельмі мала. У асноўным усе дакументы, якія знайшла, – гэта храналогія змены ўла-

далнікаў горада. Але мне гэтага было недастаткова і я адправілася на пошукі патрэбнай інфармацыі ў Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі і Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь. Напэўна, праца ў архіве – адно з самых яркіх уражанняў. Нават сам факт, што я трапіла туды, будучы непаўналетняй, – ужо вялікая ўдача! Я змагла пагартаць рукапісы і дакументы амаль стогадовай даўніны! Такое не забываецца!

Пасля наведвання архіва я адправілася ў гарадскую бібліятэку Заслаўя. Там знайшла шмат карысных кніг: «Заславль X–XVIII веков», «Заславль – город древний», «Беларуская энцыклапедыя», «Архітэктура Беларусі», «Города и местечки Великого Княжества Литовского», «Путешествие по Полесью и белорусскому краю», «Кароткі нарыс гісторыі Беларусі», «Старажытная Беларусь. Полацкі і Навагародскі

перыяды» і інш. З іх даведалася шмат цікавых фактаў, якіх раней не ведала. Як гэта ні сумна, напачатку я дакладна ведала толькі гісторыю ўзнікнення горада і легенду, звязаную з ім. А больш падрабязныя факты заставаліся мне невядомымі. Цяпер я ведаю, якія людзі валодалі горадам, хто ўносіў уклад у яго развіццё. Я ведаю, як мянялася ягонае аблічча, як ён перажываў часы славы і поўнага забыцця... Больш за тое, цяпер гэта ведаю не толькі я, але і мая сям'я, і сябры-заслаўчане, якія таксама мала ведалі пра гісторыю свайго горада.

Вось так, прачытаўшы з дзесятка кніг, папрацаваўшы ў архіве, я напісала тэарэтычную частку працы. А каб зрабіць яе больш цікавай, каб яна мела прыкладны характар, я распрацавала план экскурсіі па горадзе, наведвала мясцовыя славуцкія, праводзіла фота- і відэаздымкі, па матэрыялах якіх былі зробленыя фотаальбом і відэафільм. Такім чынам, запрашаю чытачоў у экскурсію.

Касцёл Нараджэння Найсвяцейшай Дзевы Марыі

У канцы XVI стагоддзя горадам валодалі магнаты Глябовічы. Мікалай Глябовіч быў перакананым католікам. У 1625 годзе ён пабудоваў першую каталіцкую святыню горада – драўляны касцёл, названы ў гонар Нараджэння Дзевы Марыі.

Ужо да 1779 года замест драўлянага касцёла ўзводзіцца каменны, пасля некалькі разоў перабудоўваўся. А пад час Вялікай Айчыннай вайны ён быў так моцна пашкоджаны, што знешні выгляд змя-

ніўся амаль да непазнавальнасці. З 1987 года ў касцёле вядзецца рэстаўрацыя.

З 1996 года касцёл мае статус помніка архітэктуры і знаходзіцца пад аховай дзяржавы.

Музейна-выставачны комплекс гісторыка-культурнага запаведніка «Заслаўе»

У гістарычным цэнтры на Рынкавай плошчы размясціўся музейна-выставачны комплекс гісторыка-культурнага запаведніка «Заслаўе», адкрыты пасля рэканструкцыі ў жніўні 1992 года. У двухпавярховым будынку ёсць тры экспазіцыйныя залы, дзве з якіх адведзеныя пад доўгатэрміновыя выстаўкі.

На першым паверсе размясцілася зала габеленаў. У 1991–1992 гадах габелены былі створаныя ткачыхамі Барысаўскага камбіната дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва паводле праектаў беларускіх мастакоў Юрыя Піскуна і Вольгі Дземкінай.

Можна сказаць, што заслаўская зала габеленаў – музей трох твораў. Гэта «Рагнеда», «Полацкія званы» і «Малітва», якія фарматам, дэталімі, асаблівасцямі каларыту аб'яднаныя ў завершаны ансамбль. Хоць кожны з аўтараў вырашаў задачы раскрыцця асобнай тэмы, працы аб'яднаныя тым, што прысвечаныя асобам Рагнеды і Ізяслава, іх ролі ў гісторыі Заслаўя і ўсяго Полацкага княства.

З 1992 года на другім паверсе дзейнічае доўгатэрміновая выстаўка «Музыка вячорак». Яна знаёміць з музычнай культурай беларускіх вёсак і мястэчак. Тут выстаўлены музычныя інструменты, сабраныя з усёй Беларусі, – гармонікі, цымбалы, скрыпкі, дудачкі, бубны...

Трэцяя зала прызначаная для кароткатэрміновых выставачных праектаў.

Віалета ГОЛУБ,
навучэнка Лінгвагуманітарнага каледжа Беларускага дзяржаўнага лінгвістычнага ўніверсітэта

(Заканчэнне будзе)

«Замэчак»

Падарожжа па Заслаўі варта пачаць з месца, якое гараджане вольна ўжо тысячу гадоў называюць «Замэчак» (а ў народзе «Магілаю Рагнеды». – КГ).

Яшчэ ў X стагоддзі на гэтым месцы была драўляная крэпасць, у якую былі сасланыя кіеўскім князем Уладзімірам знакамітая полацкая князеўна Рагнеда і яе сын Ізяслаў. Цяпер тут стаіць каменны крыж – помнік у гонар тысячагоддзя хрысціянства на Беларусі, бо менавіта Рагнеда і Ізяслаў лічацца першымі распаўсюднікамі хрысціянства на нашых землях.

Хруцкія — ад Гераніма да нашых сучаснікаў

Да 200-годдзя Івана Хруцкага

Аўтапартрэт І. Хруцкага

Маёнтак быў размешчаны ў прыгожым маляўнічым кутку. Яшчэ раней, калі жыў у Пецяярбургу, наш зямляк марыў займаць уласнасць. Але толькі пасля смерці бацькі Фамы Іванавіча Хруцкага (1839), які служыў святаром у мясцовай Пакроўскай царкве, канчаткова вырашыў пакі-

Акадэмію па ландшафным жывапісе ў 1842 годзе (яго далейшы лёс, на жаль, невядомы), а другі брат, Андрэй, паступіў туды ў 1845-м, а з 1870 года, пакінуўшы Пецяярбург, канчаткова пасяліўся ў брата Івана.

Жаніцьба, будаўніцтва дома і ўладкаванне ў ім сям'і адцягнулі мастака на нейкі час ад творчасці. Вядомыя толькі два партрэты бацькоў жонкі – Аляксандры і Ксаверыя Бямбноўскіх, напісаныя ў 1845 годзе. 22 жніўня 1846 года І. Хруцкі атрымаў ліст, які шмат у чым паўплываў на яго далейшы творчы лёс. Архіепіскап Сямашка прапанаваў мастаку працу ў Вільні, дзе будаваўся архірэйскае дома, а побач з ім – царква, па аба-ц а ў шы кватэру і бясплатнае харчаванне. Той адразу пага-

Іосіф скончыў каморніцка-таксатарскія курсы пры Віцебскай гімназіі і ў 1871 годзе быў накіраваны на працу ў Полацкі павятовы суд пісара-рам. Яшчэ ў час вучобы ён пазнаёміўся з Ганнай Каэтанаўнай Корсак. Хутка маладыя ажаніліся. Першынцам у іх сям'і была дачка Ганна (год яе нараджэння невядомы). Другая дачка Марыя з'явілася на свет у 1875 годзе. Праз два гады адбылося чарговае папаўненне ў сям'і Хруцкіх – сын Іван, а ў 1884 годзе нарадзіўся сын Вацлаў-Вячаслаў. Апошнія народзіны Хруцкія святкавалі ў 1891 годзе, калі ў іх сям'і з'явілася дачка Алена.

Толькі гэтая радасная падзея ў сям'і Іосіфа Іванавіча і Ганны Каэтанаўны адзначалася ўжо без Івана Фаміча Хруцкага. З папярэднімі ўнукамі ён вельмі любіў гуляць у маляўнічых ваколіцах Захарнічаў, часта ў вольную хвіліну вадзіў іх у лес, на берга невядомага, але прыгожага ляснага возера Шчалапок і да канца жыцця песціў іх і трапятліва аберагаў.

3 роду шляхецкага

У апошні час высветлілася, што Хруцкія адносіліся да знакамітага шляхецкага герба «Ляліва», які быў прызнаны ў дваранстве Расійскай імперыі пасля трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай 25 жніўня 1795 года.

Родапачынальнікам лічыцца Геранім Хруцкі, які валодаў вёскамі Ротмітраўшчына і Шчучкоўшчына і аднайменнымі фальваркамі на рацэ Машной у Смаленскім павеце з двума падданымі, а таксама маёнткам Козічы Драгубужскага павета Смаленскага ваяводства з 16 падданымі. Пазней гэтыя фальваркі і маёнтак з землямі Геранім Хруцкі пакінуў сваім сынам Базылю і Рэйтару-Стэфану. Гэты

факт быў зафіксаваны ў «Адкладной кнізе за 1584 год» і ў экстракте (кароткім выкладанні зместу справы з прывязаннем вытрымак з дакументаў), выдадзеным 2 верасня 1784 года.

Рэйтар-Стэфан сваю ўласнасць падзяліў паміж сынамі Міхалам і Пятром Хруцкімі.

Базыль, старэйшы сын Гераніма Хруцкага, у сувязі з удзелам у крымінальным паядынку вымушаны быў збегчы ад пакарання ў Аршанскі павет, дзе схаваўся ў вёсцы Валосічы. Меў сыноў Макара і Себасцяна, ад якіх пайшлі шматлікія дзеці і ўнукі...

З якой менавіта галіны роду Хруцкіх паходзіў бацька мастака Фамы Іванавіча і ці былі ў яго яшчэ браты-сёстры, пакуль дакладна ўсталяваць не ўдалося. Акрамя гэтага не пашчасціла даведацца і аб тым, ці карысталіся шляхецкімі правамі сам мастак і яго дзеці. А калі карысталіся, то, відаць, толькі да 1917 года.

Прозвішча Хруцкі да-статкова распавядае не толькі на тэрыторыі Беларусі, але і ў Расійскай Федэрацыі, Польшчы, Украіне, іншых краінах свету. Але значна больш нашчадкаў вялікага мастака, якія маюць іншыя прозвішчы, але таксама і герб «Ляліва». Праўда, пераважная большасць іх уладальнікаў пра гэта, магчыма, і не ведаюць. Спадзяёмся, што такая дата, як 200-годдзе з дня нараджэння Івана Фаміча Хруцкага, прадаставіць многім з іх такую магчымасць.

Анатоль КРАЧОЎСКІ, гісторык, краяўца

нуць сталіцу Расійскай імперыі і вярнуцца ў Беларусь, пабудаваць па ўласным праекце дом, ажаніцца і забраць да сябе з вёскі родных – на правах старэйшага сына яму трэба было клапаціцца пра маці, двух братоў і трох сясцёр.

Але ў саміх Захарнічах І. Хруцкі дом не пабудаваў, ён выбраў больш прыдатнае і прыгажэйшае месца, размешчанае прыкладна за 10 кіламетраў ад вёскі Палата Юравіцкай воласці, у акружэнні вёсак Гірчына, Жыхары і Скавародзіна, у лясным масіве побач з возерам Шчалапок. Асноўныя работы па будаўніцтве дома былі завершаныя прыкладна ў 1845 годзе. Тады ж ён ажаніўся з суседкай Ганнай Ксавер'еўнай Бямбноўскай, дачкой удзельніка паўстання пад кіраўніцтвам Т. Касцюшкі, а забраў да сябе родных яшчэ ў 1844-м. Да гэтага часу яго брат Яўстафій-Цімафей таксама скончыў

Пасля нараджэння сына Іосіфа наступныя 39 гадоў ён разам з сям'ёю праводзіць у сваім маёнтку і трымаецца замкнёнага ладу жыцця

дзіўся і... на доўгія восем гадоў трапіў у кабалу, паколькі пісаць давялося не толькі агавораныя ў пісьме 28 абразоў іканастасу, але выконваць работы для іншых храмаў, пісаць партрэты духоўных асобаў.

Пасля нараджэння сына Іосіфа наступныя 39 гадоў ён разам з сям'ёю праводзіць у сваім маёнтку і трымаецца замкнёнага ладу жыцця.

Памёр І.Ф. Хруцкі 13 студзеня 1885 года ў сваім маёнтку Захарнічы. Там і пахаваны на мясцовых лясных могілках. Праўда, доўгія дзесяцігоддзі месцазнаходжанне яго магілы было невядомае, але, дзякуючы полацкім краяўцам і прапраўнучцы І.Ф. Хруцкага Ядзізіце Аляксандраўне Мацяеўскай, яна была адшуканая. Неўзабаве ўладамі Полацкага раёна на месцы пахавання быў устапоўлены помнік.

Уладальнік захарніцкай сядзібы

Дзякуючы музейным пошукам, паездкам у маёнтак Захарнічы і ў Палатоўскую сярэднюю школу ўдалося высветліць многія раней невядомыя факты з жыцця знакамітага земляка І.Ф. Хруцкага.

21 ліпеня 1844 года ў Віцебскай палаце грамадзянскага суда адбылася купчая на набыццё Іванам Фамічом Хруцкім маёнтка Захарнічы (Захарнічы) Юравіцкай воласці, размешчанага за 20 кіламетраў ад Полацка. Памер сядзібы, як сведчыць «Памятная кніжка Віцебскай губерні на 1878 год», складаў 65 дзесяцінаў удобіцы, 135 – няўдобіцы, 85 – пад лесам. Праўда, існуюць і іншыя лічбы. Напрыклад, краяўца А.М. Семянтоўскі ўказвае 150 дзесяцінаў зямлі, а А.П. Сапуноў называе 56 дзесяцінаў удобіцы, 45 – няўдобіцы і 50 дзесяцінаў пад лесам.

Фота Наталі КУПРЭВІЧ

Партрэт жонкі мастака і дзяцей у майстэрні – на выставцы з нагоды 200-годдзя І. Хруцкага ў Нацыянальным мастацкім музеі

Палессе вачыма адважнай амерыканкі

(Заканчэнне. Пачатак на стар. 3)

На пачатку 1930-х гадоў Бойд актыўна ўключылася ў навуковую працу Амерыканскага геаграфічнага таварыства. Ад яго імя ўзначаліла экспедыцыю ў Грэнландыю, апісала яе ў калектыўнай кнізе «The Fiord Region of East Greenland» («Рэгіён фіёрдаў Усходняй Грэнландыі»). А ў жніўні 1934 года, указаная на вокладцы альбома «Крэсы», накіравалася ад імя таго ж таварыства на Варшаўскі міжнародны кангрэс географічнага і заставалася ў Польшчы да канца кастрычніка. Менавіта ў гэты час яна і пабывала на «экзатычных» усходніх ускраінах Рэчы Паспалітай разам з шафэрам свайго пакарда Персі Р. Камеронам.

Змешчаная ў альбоме карта дазваляе дакладна прасачыць шлях амерыканскай падарожніцы. З Перамышля яна дабралася да ўкраінскіх зямель. Праз Луцк і Ковель даехала да Кобрына. Там павярнула на Пінск, Пінкавічы, Тупчыцы, Кудрычы і Здзітава. Потым пабывала ў Клецку, Нясвіжы і Слоніме. Да Пінска Бойд ехала разам з варшаўскім географам Станіславам Гажухоўскім, а далей – з віленскай даследчыцай беларускіх мястэчак доктарам Ганнай Равенскай.

Пінкавічы.
Жанчына ачышчае лён

Усяго Бойд «наездзіла» 6 300 міляў (звыш 10 000 кіламетраў) і зрабіла 2 500 здымкаў, чацвёртая частка якіх прысвечана Палессю. Яны былі выкарыстаныя ў часопісе «The Geographical Review» («Геаграфічны агляд». 1936. Т. 27. С. 376–395), увайшлі ў кніжны рэпартаж з падарожжа Бойд па Польшчы, які з'явіўся ў Нью-

Йорку пад назвай «Polish Countysides» («Ускраіны польскай краіны») у тым жа 1937 годзе. Ён уключаў 500 здымкаў. З іх у альбоме «Крэсы» трапіла толькі 155. Значыць, беларускім краязнаўцам трэба шукаць указаныя амерыканскія першакрыніцы!

Качановічы. Могілікі.
Сосны і крыжы

Большая палова здымкаў, змешчаных у «Крэсах», прысвечана пінскаму Палессю. Асабліва зачараваў падарожніцу сам Пінск (27 здымкаў) – яго рынак на ўзбярэжжы Піны, сялянскія тыпажы. Яшчэ добры дзесятак – Прыпяці, рыбакам на яе берагах і водах. Добра прадстаўленыя Кудрычы, Пінкавічы, Тупчыцы. Здымкі Луі Арнер Бойд не заўсёды выразныя, каштоўныя найперш як гісторыка-этнаграфічны дакумент. Даследчыцу, піша Сюзэн Мікош, цікавілі «найперш чалавек, яго жыццё, праца, наваколле, у якім ён жыве, – сядзіба, вёска, рынак у мястэчку, поле, дарога». Мэты ставіліся «выключна навуковыя, не замутненыя ніякімі камерцыйнымі мэтамі». «Добрае адчуванне аб'екта дазволіла Луі Бойд адпаведна вызначыць мэту даследаванняў: тэмай здымкаў і каментарыяў да іх павінна было стаць вясковае будаўніцтва і выкарыстаныя ў ім матэрыялы, характэрныя рысы краявіду, віды сяленняў, спосабы апрацоўкі зямлі і сельскагаспадарчыя прадукты, віды транспарту, тыпы насельніцтва, апрадка, гандлёвы абмен і таму падобнае». Бойд імкнулася ўвекавечыць тое, што знікала, шкадавала, што не ўзяла з сабой адпаведны апарат, каб паказаць у колеры «выдатныя і прывабныя

народныя строі, а таксама некаторыя дэталі шматколернай вясковай архітэктуры».

Як жа склаўся далейшы жыццёвы і навуковы шлях адважнай падарожніцы? Перад вайной яна арганізавала яшчэ дзве экспедыцыі ў Грэнландыю. Сабраныя там звесткі ўвайшлі ў трэцюю кніжку Бойд «The Coast of Northeast Greenland» («Марское ўзбярэжжа паўночна-ўсходняй Грэнландыі», 1948). У час вайны выконвала тайныя ўрадавыя заданні па ўстанавленні радыёсувязі ў Арктыцы паміж саюзнікамі і СССР, за што атрымала дыплом з падзякай. А ў 1955 годзе Луі Арнер Бойд, маючы ўжо 67 гадоў, здзейсніла сапраўды гераічны ўчынак: яна аказалася першай жанчынай у свеце, якая на сваім прыватным самалёце праляцела над Паўночным полюсам! У апошнія гады жыцця яшчэ многа падарожнічала па Алясцы, Блізкім і Далёкім Усходзе. Даследчыца стала ганаровым доктарам трох універсітэтаў, атрымала мноства розных узнагародаў.

Памерла Луі Бойд 14 верасня 1972 года, за два дні да свайго 85-годдзя. Свой прах яна завяшчала рассяць над Грэнландыяй. Але гэта аказалася занадта дарагім. Таму сябры выканалі яе волю над ільдамі Арктыкі на поўнач ад Аляскі.

«Дом і стадола»

Кабеты на торгу ў Пінску

Для нас, беларускіх краязнаўцаў, вельмі важнай акалічнасцю з'яўляецца тое, што ўсю сваю навуковую спадчыну і прыватную рухомасць Луі Арнер Борд завяшчала Амерыканскаму геаграфічнаму таварыству і Гістарычнаму таварыству Мэрын Каунці ў Сен-Рафаэль. Там трэба шукаць рэшту паляшчэцкіх здымкаў па-

дарожніцы – рэшту значную, у сотні адзінак захаваных. Прытым трэба падкрэсліць,

што яна бачыла, адчувала розніцу паміж палякамі, украінцамі і беларусамі. На памежжы паміж апошнімі, у Буцыні, яна запісала пад здымкам 59 (паводле кнігі «Крэсы»): «Дом і стадола, якія належаць беларусам».

Адам МАЛЬДЗІС

Усяго Бойд «наездзіла» 6 300 міляў (звыш 10 000 кіламетраў) і зрабіла 2 500 здымкаў, чацвёртая частка якіх прысвечана Палессю

Малыя рэкі Мінска

Як ні дзіўна, шматлікія мінскія раёны звязаныя таксама з воднымі аб'ектамі, і нават зараз носяць іх назвы – Камароўка (ад Камароўскага балота), Грушаўка – аднайменнае балота і ручай, які з яго нёс ваду да Нямігі, Серабранка – ад невялікай рэчкі, прытока Свіслачы, Пярэспа – кварталы ўздоўж ракі, якая выцякала з Камароўскага балота і ішла да Свіслачы.

Гарадское асяроддзе вакол гэтых водных аб'ектаў карэнным чынам адрознівалася ад цэнтральнай часткі горада. Тут дамінавала драўляная індывідуальная забудова, прысядзібныя сады і агароды, што стварала своеасаблівы санітарна-экалагічны пояс вакол

мураванага і наскрозь урбаністычнага мінскага цэнтра. Практычна ўсе драўляныя прадмесці былі заселеныя высокакваліфікаванымі рабочымі, у асноўным з чыгункі, дробнымі служачымі, прадстаўнікамі інтэлектуальных прафесій. Сацыяльны склад насельніцтва абумоўліваў высокую культуру гарадскога асяродку прадмесцяў: брукаваныя вуліцы, драўляныя тратуары, рэгулярна падфарбоўваемыя платы, весніцы, аканіцы, фасады дамоў. Цяпер па розных прычынах гэтыя прадмесці ці не захаваліся, ці захаваліся фрагментарна, і ў бліжэйшы час будуць канчаткова знішчаныя сучаснай гарадской забудовай.

Пярэспа і Камароўскае балота

Пярэспа – рака з падобным да Нямігі лёсам. Пачыналася на Камароўскім балоце, была правым прытокам Свіслачы і своеасаблівым цэнтрам аднайменнага прадмесця, якое пачало фармавацца ў сярэдзіне – другой палове XIX ст. на поўнач і паўночны захад ад Старажоўкі – раёна, які быў ускрайкам Мінска на працягу некалькіх стагоддзяў.

Дакладнае месца вытоку Пярэспы вызначыць не ўдалося з-за недахопу дэталёвых тапаграфічных матэрыялаў, а наяўныя апісанні і планы Мінска дазваляюць вызначыць пачатак ракі з Камароўскага балота, прыкладна ў раёне сучаснага парку «Дружбы народаў». Да пачатку 1930-х гг. рака мела вызначаную даліну, рэчышча свабодна меандравала. У 1930-я гг. праводзіцца меліярацыя балота, стварэнне балотнай станцыі, а вярхоўі Пярэспы рэгулююцца сеткай меліярацыйных каналаў, рэчышча каналізуецца.

Пярэспа на сучаснай карце Мінска

Дарэчы, сучасная тэрыторыя парку «Дружбы народаў» перасечаная сістэмай перасохлых каналаў, якая пры накладанні на меліярацыйную сетку 1930-х гг. дазваляе зрабіць выснову, што гэта асушальныя збудаванні семідзесяцігадовай даўніны.

У 1950-я гг. працы па асушэнні Камароўскага балота працягваюцца, але дрэнаж пракладаецца не вонкавы, а схаваны, падземны, са сцёкам у Пярэспу, якую, як і Нямігу, хаваюць пад зямлю і ператвараюць у сцёкавы калектар. Цяпер рэчышча Пярэспы адкрытае толькі на адлегласці прыблізна каля 100 м амаль побач з вусцем, паміж Свіслаччу і вул. Даўмана ўздоўж сучаснага праспекта Машэрава.

Мяркуючы па адноснай паўнаводнасці адкрытага ўчастку Пярэспы, можна зрабіць выснову пра добрае жыўленне гэтай ракі грунтовымі водамі праз дрэнажныя сістэмы.

Так Пярэспа выглядае сёння

Працяг цыкла. Пачатак у №№ 3 і 4 за 2010 год

Сляпянская водная сістэма

Пасля Вялікай Айчыннай вайны ў межах Мінска ўваходзіць шэраг водных аб'ектаў, якія пазней становяцца грунтам для з'яўлення новых штучных гідратэхнічных аб'ектаў, што выконваюць як функцыю водазабеспячэння, стварэння новых гарадскіх водна-зялёных ландшафтаў, так і функцыю рэкрэацыйных аб'ектаў. Хочацца адразу ж узгадаць рэчкі Цна і Слепня, ці як яе яшчэ называлі – Сляпянку.

Калі браць малыя рэкі Мінска, то менавіта Слепня разам з Цной леглі ў аснову аднаго з найбуйнейшых штучных гідратэхнічных аб'ектаў, без якога немагчыма ўявіць сучасны гарадскі асяродак. Гэта своеасаблівы працяг Вілейска-Мінскай воднай сістэмы, водны дыяметр нашай сталіцы, улюбёнае месца адпачынку жыхароў і гасцей горада – Сляпянская водная сістэма.

збудовай Цна-Ёдкава. У Свіслач упадае за 300 м на паўднёвы захад ад вёскі Зацень. Яшчэ да 1960-х гг. Цна праходзіла па забалочанай даліне, рэчышча меандравала практычна на ўсім сваім працягу.

Гідралагічны назіранні з ракой не праводзіліся, таму рэжым Слепні вызначыць вельмі цяжка. Сама рака знікае з пачаткам будаўніцтва Сляпянскай воднай сістэмы ў 1970-я гг. Яна проста становіцца часткай, ад самой ракі застаюцца толькі невялікія фрагменты рэчышча ў яе вярхоўі.

Сляпянская водная сістэма пачала будавацца ў 1979 г., праз чатыры гады пасля ўводу ў эксплуатацыю Вілейска-Мінскай воднай сістэмы, гідрарэсурсамі якой і жывіцца. Пачатак свой бярэ ад Цнянскага вадасховішча наліўнога тыпу, аснову складаюць каналы, падземныя тунэлі, штучныя вадасховішчы і каналізаваныя ўчасткі рэчышча Слепні.

Сістэма праходзіць па паўночнай і паўночна-ўсходняй ускраіне горада, у раёне вул. Філімонава скіроўвае на паўднёвы ўсход, і ў гэтым накірунку, уздоўж парку Чалюскінцаў, вул. Кашавага, зав. Клумава, мікрараёна Серабранкі праходзіць да Свіслачы і ўпадае ў яе ў раёне Чыжоўскага вадасховішча, утвараючы невялікую затоку. Берагі сістэмы часткова добраўпарадкаваныя жалезабетоннымі канструкцыямі, часткова натуральныя – земляныя схілы з травянымі газонамі. Уздоўж берагоў – шматлікія пасадкі дрэваў, дзе дамінуе іва ды вярба.

У зімовы перыяд змяншаецца жыўленне сістэмы, што практычна спыняе праточнасць вады і забяспечвае ледастаў пры ўмове марознай зімы з сярэдзіны снежня да вясны.

Эдвард АСТАПОВІЧ,
вучань гімназіі № 9
г. Мінска

Карта 1914 года

Цна – левы прыток Свіслачы даўжынёй 14 км. Вытокі за 0,7 км на поўдзень ад сучаснай вёскі Малінаўка Мінскага раёна побач з былым фальваркам Давідполе. Сучасная плошча вадазбору ракі – 70 км², рэчышча практычна на ўсім участку каналізаванае, акрамя невялікага ўчастку ў 0,5 км побач з былой вёскай, а зараз раёнам з індывідуальнай

цячэнні, увайшла ў межы горада ў 1930-я гг. Поўнасьцю ў гарадскі асяродак Слепня ўключаная ў канцы 1940-х – пачатку 1950-х гг. Назва ж раёна Сляпянка паходзіць ад сядзібна-паркавага комплексу з аднайменнай назвай, які ў XVIII–XIX стст. належаў роду Ваньковічаў, у тым ліку і вядомаму беларускаму жывапісцу Валянціну Ваньковічу.

На планеце Кавала

Не кожнаму з нас проста патрапіць у далёкія краіны. А для мастака Сяргея Кавала такой праблемы даўно не існуе. У гэтым лёгка пераканацца, глядзячы на ягоныя творы. Па-сапраўднаму здзіўляе і захапляе ўсіх невычэрпная фантазія аўтара, якая далучае да мастацкага космасу беларуса з вёскі Якімава Слабада, што месціцца на высокім беразе ракі Бярэзіны непдалёк ад Светлагорска.

Напрыканцы мінулага года ў светлагорскай мастацкай галерэі была ўрачыста адкрытая ягоная персанальная выстаўка. Увагу глядачоў прыцягваюць пра-

нікнёныя партрэты, якія глядзяць дапытлівымі вачыма юнага правадніка ці манаха з загадкавага Тыбету, маладой дзяўчыны з Паўночнай Афрыкі, радаснага іранца, пажылога ветэрана вайны, старэнькай бабулькі з Якімавай Слабоды, якую я сустраў на другі дзень, – уся гэтая панарама вобразаў была толькі невялікай прыступкай, каб увайсці на планеце людзей мастака Сяргея Кавала. Сапраўдны космас мастака адкрыўся ў другой і трэцяй залах выстаўкі... Абрамы распятага Хрыста і Яго вучняў, Дзевы Марыі кранаюць, прымушаюць адчуць велізарнасць духоў-

нага зместу, якім насычанае жыццё святых і звычайных людзей на Зямлі.

Але ж надзвычайнага раскрыцця мастак дасягае ў краявідах роднай Якімавай Слабоды, у пазнавальных трапных вобразах людзей, якія адпачываюць, веселяцца, жартуюць, жывуць і працуюць.

Прысутныя, якім па-шчасціла пабачыць мастацкі цуд у Светлагорску, выказвалі вялікую ўдзячнасць мастаку і спадзяванні, што ягоную планеце пабачаць і ў іншых гарадах Беларусі.

Юрый
МАЛАШ

Першыя вогнетушыцелі

Сто гадоў таму многія мінчане здзівіліся, калі ўбачылі на старонках ранішніх газетаў аб'яву пра запланаваны на вечар таго ж дня пажар на Троіцкай гары, учыніць які павінен быў «прадстаўнік Варшаўскіх і замежных фірмаў» інжынер Трыльскі. Праўда, тут жа зазначалася, што ачаг пажару «будзе неадкладна патушаны пры дапамозе новавынайдзенага патэнтаванага вогнетушыцеля», набыць які змогуць усе ахвочыя.

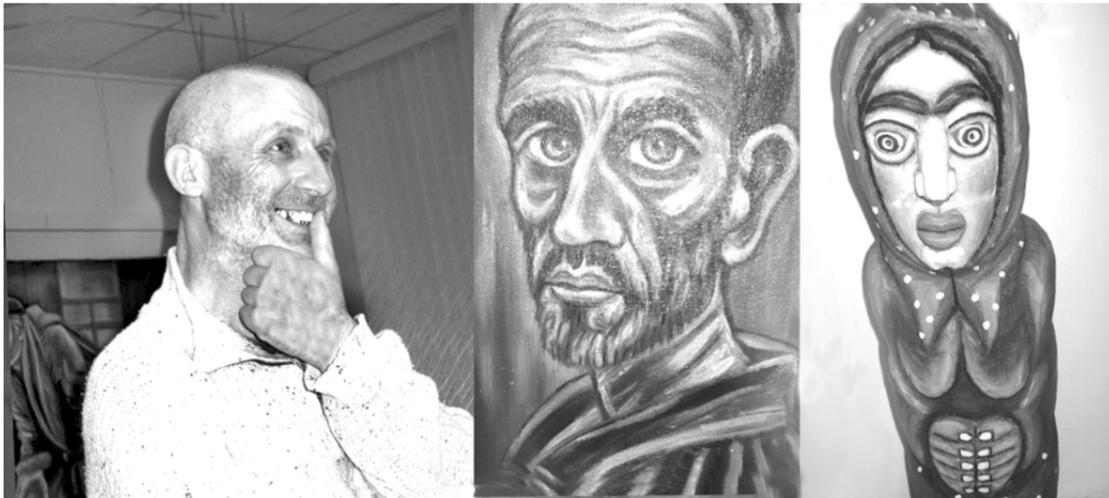
На жаль, пра поспех гэтай рэкламнай акцыі нічога не вядома, але факт застаецца фактам: з тых часоў вогнетушыцелі трывала ўвайшлі ў наша жыццё і сталі самымі вядомымі і распаўсюджанымі першаснымі сродкамі пажаратушэння ва ўсім свеце.

Праобраз вогнетушыцеля – «вогнегасільны снарад». Па водгукх сучаснікаў, яго эфектыўнасць на практыцы была вельмі нізкай.

Кардынальна сітуацыя змянілася толькі на мяжы XIX–XX стст., калі ў выніку пошукаў некалькі заходнееўрапейскіх фірмаў практычна адначасова пачалі вытворчасць хімічных вогнетушыцеляў.

Адзін з іх – «Мінімакс» (абрэвіятура ад дэвіза «Мінімум выдаткаў – максімум эфектыўнасці»), запатэнтаваны ў 1902 г. немцам В. Гаафам, – дастаткова хутка атрымаў шырокае распаўсюджанне і сусветную вядомасць. «Мінімакс» прадстаўляў свой тавар не інакш як «народны агульнадаступны вогнетушыцель», які па колькасці продажу аперэдыў іншыя вогнетушыцелі («Маланка», «Фенікс», «Нью Эра» і інш.). «Мінімаксы» выкарыстоўваліся да пачатку Вялікай Айчыннай вайны.

Вольга ЦЫНКЕВІЧ, інспектар ЦРАНС

Малая краязнаўчая энцыклапедыя

(Пачатак у № 1 за 2003 год)

КАРАГОД, каравод, танок – старажытны від мастацкай творчасці славянскіх і некаторых суседніх народаў, у якім арганічна сінтэзаваліся танец, песня, гульнёвае драматызаванае дзеянне, часам з музычным суправаджэннем. У Беларусі пашыраны амаль паўсюдна, асабліва на Магілёўшчыне і Палессі (мясцовыя назвы – кола, круг, абруч). Тэматыка разнастайная і ўключае песні працоўнага, абрадавага, любоўнага, сямейна-бытавага, святочна-гульнёвага характару. У паэтычных тэкстах зберагліся сляды гістарычных падзеяў. Выкананне карагодна звычайна прыходзілася на каляндарныя і сямейна-бытавыя святы і абрады.

Да веснавага і зімовага цыклаў земляробчага календара прымяркоўваліся спецыяльныя карагоды (юраўскія, траецкія, русальныя, купальскія і інш.), якія мелі адпаведную тэматыку і структуру. Паводле музычна-харэаграфічнай структуры

падзяляюцца на тры вялікія групы: карагодныя песні, гульнёвыя карагоды і карагодныя танцы.

У карагодных песнях галоўная ўвага аддаецца выкананню песні, мелодыі. Павольны тэмп, шырокая распейнасць, адсутнасць дакладных рытмічных акцэнтаў, наяўнасць складаных метраў збліжаюць карагодныя песні з народнай вакальнай лірыкай, веснавымі і купальскімі песнямі. Рухі выканаўцаў, як правіла, простыя (звычайны крок, крок з рухам у бок, «пераменны крок» і інш.), малюнкі нескладаныя – кола, кола ў коле (з рухам у розныя бакі, прамы ланцужок, здвоеная васьмёрка («крывы танок»), змейка, ручаёк, калона, адвольны гурт. Тыповыя карагодныя песні «Пава», «Страла», «Сонейка», «Гусачок», «Дай не расці, укроп» і інш. Для гульнёвых карагодаў характэрная наяўнасць пэўнага дзеяння, якое разыгрываюць удзельнікі, больш хуткі тэмп і дакладны рытм. У харэаграфіі нярэдка імітуюцца рухі розных жывёлаў і птушак, з гукамі паказваюцца асобныя рысы чалавека. Найбольш пашыраныя ма-

Гульнёвы карагод «Мак»
(в. Сталінічы, Пружанскі раён)

люнкі – кола ці паўкола з салістамі ў цэнтры, дзве шарэнгі, што процістаяць адна адной. У іх больш цесная сувязь паэтычнай, гульнёвай і харэаграфічнай структураў, больш дакладна выступае сіметрычнасць, «квадратнасць» рытма-пластычных формулаў. Большую ролю адыграюць элементы драматычнага мастацтва, пантамімы, мімікі. Найбольш тыповыя карагоды гэтай групы – «Са вянком у хаджу», «А мы проса сеялі», «Падушачка», «Горад», «Верабей», «Жавароначак», «Юрачка», «Лянок», «Кананелькі», «Мак», «Зайнка». У якасці падгрупы гульнёвых карагодаў вылучаюць карагодныя гульні, што сваёй структурай

найбольш блізкія да гульні («Праддзенае дзіця», «Сваха», «Чортава рабро», «Хрэн», «Мост», «Панначка», «Плётка» і інш.). У карагодных танцах галоўнае месца займае харэаграфія, і разнастайныя дэкаратыўныя заплечні рук; для хуткіх – развітая харэаграфічная лексіка (ад віртуозных «каленцаў» салістаў да імклівых рухаў усіх удзельнікаў). Тыповыя карагодныя танцы – «Завіванне вяноў», «Гусарыкі», «Чарот», «Пеўнік», «Лега» ды інш.

Вясной і ўлетку карагоды ўсіх відаў звычайна выконваліся на вуліцы пры вялікім зборы людзей. У зімку ў хаце выконвалі найчасцей гульнёвыя карагоды і карагодныя гульні. Многія з іх былі неад'емнай часткай календарных вечароў («Зязюля», «Яшчур», «Халімон», «Жаніцьба Цярэшкі» ды інш.). У сямейна-бытавой абраднасці карагоды ладзіліся ў асноўным на вяселлях, дзе яны прымяркоўваліся да пэўных рытуалаў (выпяканне каравая, абход з ім хаты, танец маладых, выхад з-за стала ды інш.). Як вясельныя ў розных рэгіёнах Беларусі выконваліся карагоды «Зазулейка», «Качан», «Рушнік», «Каза», «Падушачка» ды інш. У наш час бытуюць у асноўным у мастацкай апрацоўцы на сцэне, у самадзейных і прафесійных этнаграфічных калектывах.